

.....**M.Horkheimer** (κριτική στον θετικισμό -και τη μεταφυσική).....

Για τον **M.Horkheimer** η κριτική απέναντι στον **νεοθετικισμό** είναι μέρος της συνολικότερης αντιπαράθεσης της «Κριτικής Θεωρίας» με τις («παραδοσιακές») θεωρίες των δεκαετιών του **1920** και **1930** (υπαρξισμός, πραγματισμός, φιλοσοφία της ζωής κλπ.). Η συγκεκριμένη στάση δεν μπορεί να θεωρηθεί άσχετη με το κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο της εποχής: η **απειλή του φασισμού είναι άμεσα ορατή** ενώ η κύρια πρόθεση των σταχαστών της Κριτικής Θεωρίας είναι η ριζική άρνηση του status quo.¹

Σύμφωνα με τον Horkheimer ο νεοθετικισμός του Κύκλου της Βιέννης αποτελεί μια (περιοριστική) αναγωγή του παλαιότερου εμπειρισμού σε ό,τι είναι άμεσο - η ένταση μεταξύ 'συνείδησης' και 'Είναι' έχει εκλείψει εδώ. Πίσω από τα δεδομένα δεν υπάρχει τίποτα, καμία άλλη πραγματικότητα ' το λογικό και το τυπικό στοιχείο είναι τα κυρίαρχα και κάθε ερώτηση για το περιεχόμενο μπαίνει στο περιθώριο. Με τον τρόπο ωστόσο αυτόν η θετικιστική αντιμεταφυσική αιχμή μετατρέπεται σε "χυδαία πολεμική": σε αυτήν αντανακλάται (όπως και στην συνολική εξέλιξη του φιλελευθερισμού) η αγωνία της αστικής τάξης μπροστά στις αναμενόμενες κοινωνικές εξελίξεις..

Ο (επιφανειακός) εμπειρισμός σύμφωνα με τον Horkheimer, χαρακτηρίζεται από τρία στοιχεία τα οποία τον καθιστούν **μια φιλοσοφία «χρήσιμη και αποδοτική» για «τις αυταρχικές δυνάμεις»**: κατά πρώτον, είναι επιρρεπής στην «διδασκαλία» ' δεύτερον, περιορίζεται σε μια μόνο μορφή της γνώσης ' τρίτον, επιμένει να προσκολλάται στην «θετικότητα των δεδομένων». Ο λογικός εμπειρισμός της Βιέννης **συντηρεί** την καθεστηκία τάξη πραγμάτων εξορίζοντας οτιδήποτε δεν υπακούει στους δικούς του γλωσσικούς κανόνες και παραγνωρίζοντας το ενεργό στοιχείο της γνώσης το οποίο υπερβαίνει την απλή παρατήρηση. Με τον τρόπο αυτό «απολυτοποιεί» τα «δεδομένα» και υποστασιοποιεί το υπάρχον καθεστώς. Για τον Horkheimer πάντως το πιο σημαντικό εδώ είναι πως ο «φετιχισμός των δεδομένων» οδηγεί τον θετικισμό στην «διάκριση μεταξύ δεδομένων και αξιών»: με αυτό τον διαχωρισμό ο θετικισμός αποκόπτεται πλήρως από το κριτικό περιεχόμενο του παλαιότερου εμπειρισμού: περιορισμός στα δεδομένα σημαίνει αναγνώριση των δεδομένων, αποδοχή ακόμη και εκείνων των δεδομένων που σαφώς απειλούν το ανθρώπινο είδος και τον κόσμο μας...

Στο επίπεδο της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών, η αξιακή ουδετερότητα της επιστήμης είναι το κύριο συμπέρασμα της ανάγνωσης του Weber από τους οπαδούς της επηρεασμένης από τον θετικισμό αγγλοσαξονικής κοινωνιολογίας. Αυτή η ανάγνωση παρουσιάζεται από τον Parsons στο 15^ο συνέδριο της Γερμανικής Κοινωνιολογικής Εταιρίας, και δεχεται την κριτική του Horkheimer. Οι θέσεις του Horkheimer για τη σχέση κριτικής θεωρίας και 'αξιών' μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:² πρώτον, η επιλογή του αντικειμένου της από την Κριτική Θεωρία δεν είναι επιλογή τυχαία: τα κίνητρά της δεν είναι 'καθαρά θεωρητικά', θέλει να γνωρίσει την κοινωνική πραγματικότητα ώστε βάσει αυτής της γνώσης να την αλλάξει. Δεύτερον, η «αξιακή ουδετερότητα» της κοινωνικής επιστήμης και η καθαρή και «ουδέτερη κατανόηση» των κοινωνικών φαινομένων δεν αποτελούν απλώς 'ουτοπίες', παρά εσφαλμένες και περιοριστικές ουτοπίες. Τρίτον, η πραγματική σύλληψη του αντικειμένου "κοινωνία" είναι 'δυναμική', οδηγεί στη δυνατότητα και την αναγκαιότητα άρσης των αντιφάσεων που το χαρακτηρίζουν, στη δυνατότητα και την αναγκαιότητα μετασχηματισμού του κοινωνικού όλου. Τέταρτον, το «(εν)διαφέρον» για αλλαγή και βελτίωση του υπάρχοντος, η στοχοθεσία δηλαδή της Κριτικής Θεωρίας προκύπτει "από τα ίδια τα πράγματα", είναι «αντικειμενικά θεμελιωμένη» και «λογική», εκφράζει το πραγματικό περιεχόμενο του Λόγου..

Στο διαφωτιστικό δοκίμιό του του 1937 ο Horkheimer αναφέρει: στην μεταφυσική γίνεται λόγος για ουσία, οντότητα, ψυχή, αθανασία, «έννοιες που η επιστήμη σχεδόν δεν ξέρει τι να τις κάνει» ' έχει την αξίωση η μεταφυσική με μέσα προσिता στον καθένα να συλλάβει το Είναι, να σκεφεί την Ολότητα, να ανακαλύψει ένα ανεξάρτητο από τον άνθρωπο νόημα του κόσμου... **«Η μεταφυσική συνείδηση συμβιβάζεται κατά κανόνα με την πεποίθηση για την αιώνια αναγκαιότητα μιας σκληρής ζωής για την πλειονότητα των ανθρώπων και της αυτοεγκατάλειψης του ατόμου υπέρ των εκάστοτε σκοπων των ιθυνόντων. Εδώ μάλιστα η μεταφυσική επικαλείται δήθεν αδιαμφισβήτητες αλήθειες και διόλου τη Βίβλο»**.³

¹ Ελληνικές μεταφράσεις: M.Horkheimer, *Υλισμός και μεταφυσική, Οι Εβραίοι και η Ευρώπη, Φιλοσοφικό σημειωματάριο, Απαρχές της αστικής φιλοσοφίας της ιστορίας, Το αυταρχικό κράτος, Η έκλειψη του λόγου, Το τέλος του λόγου, Φιλοσοφία και κοινωνική κριτική*.

² Γ.Κουζέλης, "Εικόνες της επιστήμης", στο: *Επιστημολογία. Κείμενα*, [επιμ.] Γ.Κουζέλης, β' αναθ.έκδ. Νήσος 1997. Στο 16^ο συνέδριο της Γερμανικής Κοινωνιολογικής Εταιρίας το 1961, εξελίσσεται μια διαμάχη περί θετικισμού ' μεταξύ άλλων συμμετέχουν τότε οι Adorno και Popper.

³ M.Horkheimer: "Η νεότερη επίθεση κατά της μεταφυσικής" (1937), στο: *Επιστημολογία. Κείμενα*, [επιμ.] Γ.Κουζέλης, β' αναθ.έκδ. Νήσος 1997.

«[...] *Εν όψει του αυταρχικού συστήματος διακυβέρνησης στη Γερμανία, στην πνευματική προετοιμασία του οποίου η μεταπολεμική μεταφυσική έχει το σημαντικό μερίδιό της, αυτός ο νεοθετικιστικός τρόπος σκέψης ασκεί μια έλξη και σε ευρύτερους αντιφασιστικούς κύκλους. Ήδη στην καλύτερή του περίοδο ο φιλοσοφικός αγώνας εναντίον των μεταφυσικών εννοιών δεν αναφερόταν μόνο στο υπερπέραν, αλλά και στις μισάνθρωπες οργανιστικές θεωρίες του κράτους και της κοινωνίας. Νωρίς ήδη η αυταπάτη της ιδέας του Θεού επικρίθηκε μαζί με την φετιχοποίηση του κράτους, κάτι που συνυπολογίζεται ως πλεονέκτημα στη σύγχρονη ερμηνεία της έννοιας του θετικισμού». Ο Horkheimer προβαίνει στη διαπίστωση πως μέρος της νεολαίας που αναζητά πνευματικά όπλα κατά της μέθης του ολοκληρωτισμού στηρίζεται στο παρελθόν μιας τέτοιας φιλοσοφίας η οποία στα πανεπιστήμια εμφανίζεται ως ριζοσπαστική αντιμεταφυσική σχολή. Και όμως «υπό την σημερινή της μορφή δεν είναι λιγότερο συνυφασμένη με τις κυρίαρχες καταστάσεις απ'ότι η μεταφυσική. Αν και η σχέση της με τα ολοκληρωτικά κράτη δεν εκδηλώνεται φανερά, εντούτοις δεν είναι δύσκολο να αποκαλυφθεί. Η νεορομαντική μεταφυσική και ο ριζοσπαστικός θετικισμός στηρίζονται από κοινού στη **θλιβερή διάθεση ενός μεγάλου μέρους της αστικής τάξης, που έχει εγκαταλείψει εντελώς την πεποίθηση ότι θα βελτιώσει τις συνθήκες με τις δικές της ικανότητες και που, φοβούμενη μια αποφασιστική αλλαγή του κοινωνικού συστήματος, υποτάσσεται άβουλα στην κυριαρχία των ομάδων της που εκπροσωπούν τα ισχυρότερα κεφάλαια».***

«[...] Όταν ο κοινός νους αντιλαμβάνεται τον κόσμο ανάλογα με τις συνθήκες ζωής των φορέων του, τότε η αλλαγή της κατεστημένης τάξης πραγμάτων προσφέρει τη σκοπιά από την οποία το ενεργό άτομο ταξινομεί τα δεδομένα και με αυτά συνθέτει τη θεωρία. Η θεωρία είναι κατανοητή στη μεθοδολογία και στις βασικές της έννοιες, αλλά και στην εξελικτική της πορεία μόνο σε συνάρτηση με αυτήν ακριβώς την **μεροληπτικότητα [...]**. Η σωστή σκέψη εξαρτάται τόσο πολύ από τη σωστή βούληση όσο και η βούληση από τη σκέψη».

Όσον αφορά τον διαχωρισμό αξιολόγησης και επιστήμης, γράφει ο Horkheimer για τον υποδεέστερο ρόλο μιας σκέψης που κατέχει τη «θέση μιας υπηρέτριας υπέρ των εκάστοτε σκοπών της βιομηχανικής κοινωνίας»: «Οι δυνάμεις που θέτουν τους στόχους χρησιμοποιούν τη σκέψη, η οποία έχει παραιτηθεί από κάθε καθοριστικό ρόλο. Και οι επιστήμονες [...] υπόσχονται να τηρήσουν αυτή την τάξη πραγμάτων, εμφανίζοντας υποτακτικά ως **καθαρότητα, επιστημονική αυστηρότητα** ή κάτι ανάλογο **την παραίτησή τους** από το δικαίωμα να γνωρίζουν σε κάθε βήμα του θεωρητικού στοχασμού πράγματι που οδηγεί, **παρόμοια όπως οι πολίτες ενός κράτους που παρουσιάζουν τη σιωπηρή ανοχή απέναντι στην τυραννία ως πίστη και νομιμοφροσύνη**».

Η «σχετικοκρατία» παρατηρεί ο Horkheimer, υπό την έννοια μιας ουδετερότητας της επιστήμης απέναντι σε αξίες και στόχους «**παρουσιάζεται σήμερα αναντίρρητα ως γνώρισμα ενός φιλελεύθερου φρονήματος. Αδικαιολόγητα. Η ανεκτικότητα του Διαφωτισμού δεν ήταν ουδέτερη. Σήμαινε μεροληπτικότητα υπέρ της αστικής τάξης και κατά του φεουδαρχισμού, υπέρ του θείσμου και κατά της εκκλησίας, υπέρ της επικερδούς καταναγκαστικής εργασίας των εγκληματιών και κατά του ακρωτηριασμού τους κ.ο.κ. Η σύγχρονη σχετικοκρατία όμως είναι η ιδεολογική συνθηκολόγηση του φιλελευθερισμού μπροστά στη νέα μονοκρατορία, η ομολογία της ανισχυρότητάς του, η μετάβαση στον αυταρχισμό, ο οποίος όπως σε άλλα πεδία έτσι και εδώ αποτελεί τη φυσική προέκταση, την “υπερ-σχετικοκρατία”.** “Κατά βάση αναγνωρίζουμε το αίτημα της **σχετικοκρατίας**” λένε οι θετικιστές «Αρκετά αφελείς, συνδέουν τη σχετικοκρατία με τη δημοκρατία και τη φιλειρηνικότητα και φρονούν ότι οι τελευταίες “τείνουν προς μια σχετικοκρατική βασική αντίληψη”. Ο **Mussolini** διέγινωσε καλύτερα την κατάσταση. Είναι ανέκαθεν περήφανος ότι εφάρμοσε τη σχετικοκρατία απέναντι στους σοσιαλιστές και σε όλες τις άλλες πολιτικές πεποιθήσεις. Το γεγονός ότι το κίνημα του οποίου ηγείται δεν έχει δεσμευτεί ως προς κανένα πρόγραμμα και ανάλογα με την εκάστοτε περίσταση έχει αυτοχαρακτηριστεί αριστοκρατικό και δημοκρατικό, επαναστατικό και αντιδραστικό, προλεταριακό και αντιπρολεταριακό, ειρηνιστικό και αντιειρηνιστικό, θεμελιώνει σύμφωνα με τον **Mussolini** το δικαίωμα να “θεωρείται άμεση έκφραση των πιο επίκαιρων κατευθύνσεων του ευρωπαϊκού πνεύματος”, δηλαδή των σχετικοκρατικών ρευμάτων της φιλοσοφίας. “Από το γεγονός ότι **όλες** οι ιδεολογίες είναι **ισάξίες**, αφού όλες είναι απλώς επινοήματα, ο σύγχρονος σχετικοκράτης συμπεραίνει ότι ο καθένας έχει το δικαίωμα να τάσσεται με αυτή που προτιμά και να αγωνίζεται με όλες του τις δυνάμεις για να προσδώσει κύρος” (βλπ. **Benito Mussolini**, “Relativismo e fascismo”, στο *Diuturna*, Μιλάνο 1924, [...]). Η φιλοσοφικά απαράδεκτη σχετικοκρατία αποτελεί έναν παράγοντα στην κοινωνική δυναμική, η οποία οδηγεί σε **αυταρχικές μορφές. Η αδιαφορία απέναντι στην ιδέα, που χαρακτηρίζει την θεωρία, είναι ο προάγγελος του κνιισμού στην πράξη**».

